

BESEDNA IN TELESNA KOMUNIKACIJA

Dare Kovačič

Ključne besede: govor, besedna komunikacija, nebesedna telesna komunikacija, primerjalna obeležja

POVZETEK

V šestdesetih in sedemdesetih letih se je ustalila delitev celotne medosebne komunikacije na besedno in nebesedno. Prvo enostavneje imenujemo govor, druga pa ni enovita, pač pa jo sestavljajo različne oblike - kanali, kodi in sporočila - glede na termin pravzaprav vse, kar ni beseda. Zaradi vsebinske in formalne neustreznosti je zato bolje uporabljati termin telesna komunikacija. Besedna in telesna komunikacija odkrivata dve plati človeka: racionalno in emocionalno, zavestno in nezavedno, vsebinsko in odnosno. Prva pogosto sporoča o objektivni preverljivi realnosti, ima referenčno funkcijo, druga je pomembnejša v izmenjavi občutij, čustev in odnosov, ima ekspresivno funkcijo. Glavne razlike med njima so še v formi, substanci in strukturiranosti znakov in kodov, v tipu reference, v nevrofiziološki umestitvi, v zmožnosti avtorefektivnosti in večji stopnji zavestnosti jezika ter v večji medkulturni veljavnosti telesne komunikacije.

ABSTRACT

In 1960s and 1970s in the time of great interest in research of expression and communication the division into verbal and nonverbal communication has been established. While the first refers simply to language, the second is not uniform, it consists of many different forms - modalities, channels, codes and messages - according to the term anything but words. Because of such formal and content deficiencies the term bodily communication is more adequate. Verbal and bodily communication reveal two sides of man: rational and emotional, conscious and unconscious, functional and relational. The most important differences between them are: form and substance of signs and codes, type of reference, semantic function, neurophysiological localization, capacity of reflectiveness and greater consciousness of language, greater intercultural validity of bodily communication.

Za človeka najbolj značilen in najbrž najpomembnejši komunikacijski sistem je govor oziroma jezik. Jezik je družbeni, naučeni sistem besednih simbolov. Ker je edinstven za človeka, pogosto z njim definirajo človeka kot govorečo simbolno žival ali animal symbolicum. Po eni strani je orodje izražanja, po drugi pa orodje oblikovanja misli, je izraz in um, organon in logos. V razvoju vrste in posameznika je kasnejši od telesne govorice, njegov razvoj pa je potekal v odvisnostih in povezavah s starejšimi oblikami komuniciranja, z razvojem delovnih orodij in naprav, družbenih odnosov in z razvojem mišljenja. Predpogoji za nastanek in razvoj govora in s tem kulture so biološki in socialni: (1) razviti možgani, (2) vzravnana hoja, ki pušča (3) proste roke s palcem nasproti drugim prstom za rokovanje s predmeti, za obdelavo in izdelavo predmetov, za delo, (4) glasovni aparat in (5) življenje v skupinah.

Termin jezik kot besedna (ker je beseda osnovna samostojna pomenska enota) komunikacija vključuje dve kategoriji. Teoretični, idealni potencialni, splošni sistem imenujemo kar "jezik". Možnosti tega pa se realizirajo v praktičnem, konkretnem situacijskem, individualnem procesu v "govoru." Zato je govor tisti, ki daje informacije o socialnih, psihičnih, situacijskih in drugih vidikih stikov.

Fizični temelj govora in sploh glasovnih sporočil - zvok - ima specifične lastnosti, ki določajo tudi posebnosti te oblike komunikacije, in ki so v mnogočem omogočile razvoj tako zapletenega koda kot je govor. Zvok je nihanje fizičnega sredstva - zraka in se od izvora razširja v vse smeri kjer je zrak, tudi nepremočrtno okoli vogalov, zato za razliko od svetlobe oziroma vida, ni fokalen. Možno je zanihavanje zraka in s tem sporazumevanje na sorazmerno velike razdalje (še bolj velja to za gostejše snovi kot je voda, tako so zvoki kitov slišni tudi preko 100 km daleč). Naslednja prednost je, da je glas možno trenutno proizvesti, ojačati, oslabiti, zvišati, znižati, podaljšati, prekiniti itd., torej ga spreminjati, tvoriti zapletena sosledja in to z majhno porabo energije. In nazadnje - istočasno, ko izvor-oddajnik proizvede glas, ga tudi sliši skoraj tako kot ga slišijo drugi. Vzpostavljena je takojšnja povratna zveza, kar omogoča nadzorovanje in upravljanje glasu. Taka možnost kontrole glasu in zaznana reakcija drugih oseb (tj. povratne informacije o svoji aktivnosti neposredno in posredno preko re-aktivnosti drugih) je pravzorec ali prototip zavedanja in samozavedanja. Zaradi vseh teh lastnosti je prav glas temelj glavnega, najbolj zapletenega in menda najbolj uspešnega komunikacijskega sistema - govora.

Jezik-govor je pridobljen izključno z učenjem, tradicijo v socialnih stikih z drugimi ljudmi, večinoma je zavesten, ima večslojno strukturo, omogoča veliko svobodo uporabe, propozicionalnost, avtorefleksivnost in tvori temelj človekovi simbolni realnosti. Jezikovni elementi in pravila so strukturirani na več ravneh. Od vseh možnih zvokov so (1) v abecedo izbrani samo nekateri glasovi, (2) ki tvorijo zloge in besede, (3) ti se zopet kombinirajo v višje enote - stavke in (4) govorna dejanja, izjave, povedi, (5) besede in višje enote imajo določene pomeni, (6) ki tvorijo skupaj notranji simbolni svet, (7) v socialnih interakcijah zanje veljajo pragmatična družbena pravila.

Dve obeležji jezika sta v primerjavi z nebesedno komunikacijo nekaj posebnega in novega: možnost ustvarjanja nove izmišljene resničnosti, tudi lažne - kar sicer ni popolna novost - in možnost avtorefleksivnosti ali samoodražanja - kar je precejšnja novost. Govorec lahko ustvarja čisto nova, originalna (poetska, znanstvena, praktična) sporočila ali glede na svoj namen in pričakovanja odziva drugih, sporočilo primerno oblikuje, spremeni, prikrije, se pretvarja in laže. Pretvarjanje in laganje ni le

sposobnost človeka oziroma jezika ampak ima svoje začetke pri pticah in sesalcih v igri, pri lovu in varanju naravnih sovražnikov. Obeležja samoodražanja pa nima noben drug komunikacijski kod živali ali človeka. Jezik lahko govori o sebi, odraža samega sebe, se raziskuje, je avtorefleksiven, kar izredno poveča moč abstraktnega mišljenja. Samo v besednem jeziku lahko takole razpravljam in razmišljam o njem samem in o drugih oblikah komuniciranja.

Govor seveda nima le referenčne funkcije, ne označuje le predmetov, pojavov in misli, ampak tudi duševna in telesna stanja, poteze, medosebne in statusne odnose med sogovorniki. Socialne statusne odnose odkriva že tip medsebojnega naslavljanja: tikanje ali vikanje, uporaba osebnega imena, priimka, naziva (tovariš, gospod, profesor, doktor, predsednik, ekselencja, veličanstvo, vodja). Vsaj nenavadno bi bilo, če bi učenec učitelja tikal, če bi deseter generala klical po osebnem imenu, ali če bi kralja ne titulirali z "njegovo visokostjo". Tikanje izraža bližino, solidarnost, enakopravnost, a tudi nespoštovanje in poniževanje. Vikanje izraža oddaljenost, nepoznavanje, vljudnost, spoštovanje ali poslušnost in priznavanje višjega položaja. Kot je naslavljanje pogosto nesimetrično, tako velja tudi za vsebino govornih izjav. Zaradi hierarhičnih družbenih odnosov in norm so nekatera govorna (in seveda negovorna, nebesedna) dejanja ireverzibilna, nerecipročna, neobrnljiva, kar pomeni, da jih more ali sme uporabljati le eden od govorcev; nekatera pa reverzibilna, recipročna, obrnjljiva in jih lahko uporabljata oba govorca. Čim bolj strogo hierarhična in formalizirana je družba, tem več je ireverzibilnih dejanj. Govor je odvisen od pripadnosti socialnemu sloju, toda standardni knjižni jezik kot norma za vse je bližje govorici višjih in vladajočih slojev. Izbor besedja, vsebine, stila je odvisen od situacije in funkcije (namena) posameznega stika, od odnosov med sogovorniki, od posameznika in njegovega telesnega, zdravstvenega in čustvenega stanja.

Poleg govora človek v neposrednem stiku sporoča tudi s spremembami glasu, obraznimi izrazi, kretnjami rok, držami telesa, razdaljami do drugih, dotikanjem itd.; torej z množico sporočil v vseh modalnostih, kanalih in kodih kot jih lahko odda in zazna, oblikuje in presoja. Za te oblike neposredne medosebne izmenjave sporočil se najpogosteje uporablja termin nebesedna komunikacija. Ta je neroden iz več razlogov: (1) ker je nikalen in s tem lahko pomeni prav vse razen besedne komunikacije, to pa je kar precej stvari, zato (2) ne označuje predmeta pozitivno adekvatno in (3) ker je ločevanje osnovano na sicer očitni, a površinski, razliki. Preden na kratko predstavim druge delitve in termine, je treba natančneje opredeliti, na katere oblike se nebesedna medosebna komunikacija pravzaprav nanaša. Tu je najbolj splošna in enostavna klasifikacija glede na obliko, modaliteto, vrsto kanala in koda ali z drugimi besedami glede na to, kateri del telesa je oddajnik in kateri je sprejemnik ter glede na kompleksnost kanalov in kodov. Taka razdelitev vključuje naslednje oblike:

- (1) glas, paralingvistična komunikacija;
- (2) obraz, facialna, kinezična komunikacija;
- (3) oči, okularna kinezična komunikacija;
- (4) telesna, kinezična komunikacija;
- (5) dotik, taktilna komunikacija;
- (6) vonj, olfaktorna komunikacija;
- (7) prostorska, proksemična komunikacija;
- (8) čas, kronemična komunikacija;
- (9) telesna zgradba in zunanji videz z obleko, kozmetiko in nakitom;

sem pa bi lahko šтели še kaj, npr. sporno in nedokazano telepatijo - komuniciranje preko neznanih kanalov, predajnikov, prejemnikov in kodov.

Bolj temeljna kot delitev na besedno in nebesedno komunikacijo je delitev na spontano in simbolno ter delitev na analogno in digitalno komunikacijo. Prvo je uvedel Buck (1984) v izredni, sistematični knjigi *Komunikacija emocije*. Spontana komunikacija je osnovana na (1) vrojenih motivacijsko emocionalnih sistemih (homeostaza in adaptacija; refleksi, instinkti, nagoni, primarni afekti); (2) na biološkem signalnem sistemu; (3) elementi so signali (zveza z referenti je naravna in nujna); (4) vsebina so nepropozicionalna motivacijsko emocionalna stanja (niso podana kot sodbe, trditve, izjave in zato po definiciji niso zmožna ponaredbe); (5) znanje in spoznanje je holistično, sinkretično, neposredno senzorno in perceptivno iz zunanjega ali notranjega (občutja, želje) sveta; (6) vezana je na dejavnost paleokortikalnih in subkortikalnih predelov predvsem desne hemisfere. Simbolna komunikacija pa temelji na: (1) kognitivnih sistemih in pridobljenih izkustvih; (2) socialnem sistemu znakov; (3) elementi so simboli (zveza z referenti je arbitrarna); (4) vsebina je propozicionalna, možna je logična analiza in preverjanje resničnosti; (5) znanje ali spoznanje je sekvenčno, analitično, interpretacija senzornih perceptivnih podatkov, opis; (6) vezana je na dejavnost neokortikalnih struktur, predvsem leve hemisfere. To razlikovanje je bolj upravičeno kot razlikovanje med besedno in nebesedno komuniciranje, kajti nebesede so lahko simboli, pa tudi besede so včasih spontane in nimajo simbolne funkcije. Odnos med spontano in simbolno komunikacijo je kompleksen empiričen, ne gre za tipični linearni kontinuum z dvema poloma, pač pa sta lahko prisotni v večji ali manjši meri (pri čemer je komunikacija lahko samo spontana, nikoli pa samo simbolna), sočasni, soodvisni, skladni, nasprotujoči si ali neodvisni, ker sta osnovani na različnih procesih in sistemih.

Buckovo razlikovanje je podobno starejši delitvi komunikacije, odnosov in pojavov iz kibernetike, računalniške in telekomunikacijske tehnologije in semiologije (npr. Wilden 1972, 1980), v proučevanje človekove komunikacije pa sta jo vpeljala Ruesch in Bateson. To je delitev na analogno in digitalno komunikacijo. Razmerje med tema vrstama komunikacije pojasnjujejo razlike med delovanjem analognih in digitalnih sistemov: prvi delujejo kot manj ali več, drugi kot vse (v binarnem računalniškem kodu: ena) ali nič in vključujejo negacijo. Razločki so torej v logični formi in funkciji, digitalni sistemi imajo izdelano sintakso, pozitivne, negativne in ničelne vrednosti, negacijo, identiteto, opozicijo, ekskluzivno disjunkcijo ali alternativo (ali-ali); analogni sistemi imajo le pozitivne veličine, konjunkcijo, bogato semantiko, a skromno sintakso (Wilden, 1972). Digitalni sistemi delujejo s pomočjo analitičnih shem, izračunov in algoritmov, zato so sorazmerno počasni, imajo sicer katerokoli zaželeno točnost, a so možne velike napake. Analogni sistemi delujejo direktno, brez formalizacije, s posnemanjem ali naravno povezanostjo med veličinami, zato so hitri, a omejeno točni (Gregory, 1980).

Najbrž edino človek oblikuje digitalne sisteme in obe vrsti sistemov uporablja v komunikaciji. Naslednji kandidati so opice prvaki, delfini in kiti, a njihova naravna komunikacija še ni dovolj raziskana, prevladuje pa mnenje, da uporabljajo samo nekatera obeležja digitalnega. Opice prvaki komunicirajo z glasovi, grimasami, kretnjami in celotnim telesom. Učili so jih človeškega govora, koda s plastičnimi ploščicami kot znaki, koda z vidnimi znaki na računalniku ter ameriškega nemega kretalnega pojmovnega jezika (Hayes, Kellogg, Gardner in Gardner, Fouts, Rumbaugh, Premack, Patterson). Delfini in kiti zaznavajo okolico in komunicirajo

predvsem z zvočnimi signali (od 500 do 100.000 Hz). Prav tako so se učili človeškega govora (!), kretalnega pojmovnega koda in kod z računalniško izdelanimi žvižgi kot znaki (Lilly, Herman, Norris, Reiss). Oboji, gorile, šimpanzi in orangutani ter delfini in kiti so v učenju in uporabi umetnih kodov prišli do podobne stopnje. Razumeli so pomene besed, njihov vrstni red, nikalnice, dojemali odsotnost predmetov in z enostavnimi kombinacijami starih oznak tvorili nove (pojme?), šimpanzi in delfini so nekaj besed celo spregovorili. Vse to dokazuje visoko stopnjo antropomorfne intelektualne in komunikacijske sposobnosti, a v teh primerih gre za uporabo digitalnih simbolov, ki jih je sestavil človek (Kovačič, 1988).

Digitalna komunikacija je večinoma izmenjava sporočil - denotacij dejstev, pojavov in predmetov; analogna komunikacija je izmenjava sporočil o odnosu komunikatorjev, v digitalni kod bi jih prevedli kot potrditev, prošnjo, vprašanje, predlog ali ponudbo odnosa (po Batesonu in Watzlawicku, Watzlawick et al., 1967). Prva ima večinoma referenčno funkcijo (po Jakobsonu), druga izrazno, ekspresivno, emocionalno, konativno, fatično. Komunikacija emocij je večinoma bolj (izražanje, inkodiranje) ali manj (prepoznavanje, dekodiranje) analogna, v ritualizirani obliki je nekakšna vmesna razvojna stopnja med analognim in digitalnim (Kovačič, 1988). Analogna komunikacija prevladuje v intenzivnem emocionalnem stiku, v ljubezenskem razmerju, v odnosu med odraslim in majhnim otrokom ali med človekom in živaljo. Analogna komunikacija je vedno prisotna, že zato, ker je to komunikacija v širšem smislu o motivacijsko emocionalnem stanju in odnosih ter dejavnostih posameznika. Tako je na splošno komunikacija ali samo analogna ali analogna in digitalna. Besedna komunikacija je večinoma digitalna, nebesedna pa analogna. A delitvi se ne prekrivata popolnoma, že sam "naravni" jezik (semantika) ima tudi analogne elemente kot so onomatopoeje in medmeti, še bolj pa to velja za pragmatiko. Razmerje med obema vrstama komunikacije kažejo tudi problemi prevajanja iz enega v drugega. Težave so očitne že pri ubesedenju ali digitalizaciji lastnih subjektivnih analognih pojavov kot je občutje bolečine ali čustvo strahu. Še težja je digitalizacija analognega sporočila drugega; dekoder vedno nekaj izgubi in nekaj dodaja, dodaja morfologijo, sintakso in dodaja - ali bolje - je v okviru svojega odnosa do inkoderja-izvora. Digitalizacija v večini primerov ne spremeni le vsebine komunikacije same, ampak tudi druga obeležja, kot je prepričljivost in primernost. Besedna izjava "ljubim te" je večkrat neprepričljiva, "imaš lep nasmeh" pa dvomna, ker je njun pomen odvisen od spremljajočih paralingvističnih analognih znakov in konteksta.

Katere kriterije delitve in katero terminologijo je torej bolje uporabljati? Če je v ospredju odnos med znakom in označenim ali tip reference, sta vsekakor ustrežnejši delitvi na spontano in simbolno oziroma na analogno in digitalno. Če pa gre v prvi vrsti za odkrivanje znakov in sporočil tistega dela medosebne komunikacije, ki ni posredovan z besedami in stavki, potem je termin "nebesedna komunikacija" za silo primeren. Njemu v prid gre, da je doslej sorazmerno najbolj uporabljan in najbolj udomačen, proti njemu pa govore pomembni formalni in vsebinski razlogi, ki sem jih že naštel. Primernejši, definicijsko pozitiven, jasnejši, pa tudi slikovitejši je termin "telesna komunikacija". Morda se zdi ta za paralingvistično in olfaktorno komunikacijo manj ustrezen, a vendar tudi glas in vonj izhajata iz dejavnosti telesa. Zaradi vseh navedenih razlogov bom uporabljal ta termin, ne bom pa se izogibal pridevniku "nebesedna".

Med govorom in oblikami telesne komunikacije so podobnosti in razlike. Pri obeh gre za posredno znakovno interakcijo med posamezniki, znaki in kodi so strukturirani na

več načinov, njihova uporaba pa je odvisna od določenih pravil. Govor je neizogibno vezan na telesno komunikacijo, medtem ko obratno ni nujno. Vsebinsko se dopolnjujeta ali tudi nasprotujeta, nekatere funkcije so sicer skupne, v glavnem pa so ravno v tem, poleg same pojavne oblike znakov in strukturiranosti, razlike največje.

Nekatere razlike med govorom in telesno komunikacijo so očitne, druge so bolj kompleksne. Govor je filogenetsko in ontogenetsko kasnejši, imel je in ima bistveno vlogo v razvoju zavesti in mišljenja. Prednost glasovnega sporazumevanja je v tem, da so roke proste za druge dejavnosti. Poleg tega človek svoj glas obenem sliši, lahko ga kontrolira, kar tudi vpliva na to, da so govorjena sporočila večinoma zavestna, namerna in usmerjena. Druga posledica možnosti kontrole je, da lahko človek glede na svoj namen in pričakovanje odziva pri drugih besedno sporočilo primerno oblikuje in s tem prikrije prave reakcije, se pretvarja. Telesna sporočila pa je težje kontrolirati, ker človek svoje hoje, mimike ali drže telesa navadno ne more spremljati, videti, slišati v celoti, zato so bolj nenadzorovana in nezavedna. Največkrat je njihova funkcija fatična, tj. vzpostavljajo in prekinjajo stik ali pa emocionalna, ekspresivna, tj. izražajo odnos do sprejemnika ali do predmeta sporočila. Besedna komunikacija ima pogosto referenčno funkcijo, daje sporočila o zunanji realnosti, o predmetu, mnogokrat pa je nezmožna in neustrezna za sporočanje emocionalnega.

Jezikovni znaki so, razen redkih onomatopoetskih besed, arbitrarni in digitalni; medtem ko so telesni znaki večinoma analogni, vzročno posledični ali ikonični. Posamezne besede imajo stalen pomen, relativno neodvisen od konteksta, zaradi česar je možna izdelava slovarjev; pomen nebesednih znakov pa je zelo odvisen od celovite situacije, je bolj del celovitega dogajanja "tukaj in zdaj", kot govor. Za dobro obvladanje jezika je potrebno sistematično učenje, učenje telesnih kodov pa je nesistematično, spontano, najpogostejše s posnemanjem. Osnovni jezikovni znaki se na več ravneh kombinirajo v sestavljene smiselne izraze po utrjenih fonetskih, morfoloških, sintaktičnih in tekstualnih pravilih, medtem ko telesni kodi niso toliko strukturirani ali pa se nam samo zdijo taki, ker jih dovolj ne poznamo. Sporočila telesa so stalna in neprekinjena, govorimo pa le občasno: ocene deleža govora se gibljejo od nekaj odstotkov do ene tretjine (Birdwhistell, 1970). Vsekakor poteka v vsakdanjem življenju le manjši del komunikacije z besedami.

Najcelovitejši seznam glavnih lastnosti človekovega govora je sestavil lingvist Hockett (1960; Hockett, Altmann, 1968; po Thorpe, 1972; Ivić I., 1978). Uvedel je 16 obeležij (design features), ki jih vse ima besedni govor, drugi komunikacijski kodi človeka ali živali pa le nekatere. Obravnavajo lastnosti komunikacijskih elementov (kanala, znakov, sporočil), vedenja, ki predhodijo in sledijo stiku ter širši socialni kontekst. Ta obeležja so:

1. Zvočni, glasovno-slušni kanal.
2. Oddajanje v vse smeri, usmerjeno sprejemanje.
3. Kratkotrajnost, hitrost sporočil - sporočila kot znaki se hitro pojavijo in izginejo, medtem ko npr. vonji in sledi ostanejo dolgo časa.
4. Izmenljivost - posamezniki so lahko izmenoma oddajniki in prejemniki sporočil.
5. Popolna povratna zveza - govornik sliši samega sebe kot ga slišijo drugi, ne more pa se npr. videti, kot ga vidijo drugi.
6. Specializacija - neposredne energetske posledice jezikovnih znakov so biološko nepomembne, pomembne pa so kot sprožilci reakcij.
7. Pomenskost - povezave med znaki in označenim (tu zelo široko opredeljena).
8. Poljubnost (arbitrarnost) - fizična podoba znaka je neodvisna od fizične podobe

označenega.

9. Preslednost (diskretnost, digitalnost) - posamezni znaki se jasno ločijo med seboj in so do neke mere neodvisni.
10. Odloženost - sporočila se nanašajo na odsotne, časovno in prostorsko oddaljene stvari.
11. Odprtost - svobodno se tvorijo nova sporočila, ki jih je moč pravilno razumeti.
12. Tradicija - znanja, pravila se predajajo v socialnih stikih, z učenjem in poučevanjem.
13. Učljivost - govorec enega koda se je zmožen naučiti kateregakoli drugega.
14. Dvojna struktura - vsak kod ima vsaj dve strukturni ravni, fonološko in sintaktično, na prvi so izjave sosledja fonemov, na drugi sosledja besed; poenostavljeno so na prvi ravni elementi znakov brez pomena, na drugi pa so znaki in kombinacije znakov, ki so smiselni.
15. Pretvarjanje - tvorba neresničnih in nesmiselnih sporočil je predvsem značilna za človeka.
16. Samoodraznost, (avto)reflektivnost - zmožnost komunicirati v kodu o kodu samem.

Tem obeležjem dodajam še štiri enako pomembna, ki pripadajo predvsem jeziku:

17. Propozicionalnost - zmožnost komunikacije kognitivnih izjav, trditev, ki so preverljive, točne ali napačne, niso pa neposredni izraz notranjih emocionalnih in motivacijskih stanj.
18. Svobodnost - vključuje zmožnost tvorjenja istih sporočil z različnimi elementi, sinonimi in definicijami; polisemijo, tj. zmožnost pridajanja več pomenov istim znakom, in kot najvišja stopnja ustvarjanje novih znakov (in ne samo novih sporočil).
19. Operativnost - zmožnost, da se na osnovi večslojne sintakse uporablja kod kot orodje za logično izpeljevanje in praktično načrtovanje, torej za teoretično in praktično mišljenje.
20. Simbolna realnost - je najvišja raven simbolnih sistemov, ki pomeni zmožnost poleg fizične senzorno-motorne realnosti razviti svet simbolnih proizvodov, svet kulture in po drugi strani notranji subjektivni svet mišljenja, zavesti, samozavedanja, jaza (prim. Ivić I., 1978).

Glede na Hockettova obeležja je Thorpe (1972) primerjal komunikacijske kode čričkov, kobilic, čebel, morskih ptic, ki gnezdijo v skupinah, labodov, strnadov, ščinkavcev, drozgov, vran, psov, opic prvakov - tudi komunikacijske sposobnosti šimpanzinje Washoe, ki se je učila govorice kretenj za neme (Ameslan) in človekovo paralingvistiko. V spodnji tabeli (Tabela 1) podajam nekatere od teh primerjav (čebelji ples, nekatere ptice, primati), poleg človekove paralingvistike sem vključil še kineziko (telesni in obrazni gibi) in proksemiko (prostorska razdalja), dva najpomembnejša nebesedna koda. V ocenah prisotnosti posameznih obeležij za komunikacijo živali je Thorpe zapadel v antropomorfizem in poenostavljanja z dokaj blagim kriterijem, posebej v obeležjih od 8 do 14 se razlikuje od drugih avtorjev, zato so v tabeli označeni z ". Seznam obeležij vsekakor ni popoln in bi mogel biti še bolj sistematiziran, vendar je tak kot je, zelo koristen za primerjavo. Obeležja so bolj kot odsotna ali prisotna kontinuumi s stopnjami, ki jih bo potrebno še določiti, v tabeli so le približno kvantificirana glede na običajno uporabo. Pri presojah človekovih nebesednih kodov nisem upošteval nebesednih emblemov (kot je dvignjen palec za avtostopiranje), ki imajo točno določene besedne prevode z določenimi referenti in so

uporabljeni večinoma zavestno. Poleg tega je težko ali nemogoče popolnoma izključiti povratni vpliv jezika na nebesedne oblike.

Tabela 1

Primerjava komunikacijskih kodov glede na glavna obeležja, od katerih ima jezik vsa. Oznake pomenijo stopnjo prisotnosti obeležja:

+ (večidel) da, / delno, - (večidel) ne, ? nejasno ali neznano.

* dodani kodi in obeležja

" o pomenu in prisotnosti teh obeležij so mnenja zelo deljena, kriteriji za dodane kode so tu verjetno strožji

Besedna in telesna komunikacija tvorita celoto, običajno se dopolnjujeta, neredko, v primeru pretvarjanja in konflikta pa tudi nasprotujeta. Nekaj takih tipov neskladnih, protislovnih sporočil so skoraj tradicionalne fraze. Njihova glavna značilnost je protislovnost med besedno vsebino in glasom v emocionalni dimenziji prijetno-neprijetno. Izjava: "To je bilo pametno!" je v besedah pozitivna, a če je glasovno negativna, potem le-to prevlada in rezultat je ironično ali sarkastično sporočilo. Obraten primer je negativna besedna vsebina in pozitivna nebesedna: "Ti, lopov!" lahko v šali reče oče razigranemu otroku kot naklonjeno zbadanje ali priznanje. V obeh primerih prevlada nebesedno glasovno sporočilo, ki je emocionalno ekspresivno, nasprotje med besednim in nebesednim pa daje sporočilu dodatno, skoraj poetsko vrednost. Kadar se to dvomje dogaja pri pomembnih emocionalnih sporočilih v odnosih odvisnosti (npr. mati-otrok, učitelj-učenec), in če je to pogosto, potem naslovnik doživlja negotovost, dvom in se v skrajnem primeru začne umikati vsaki komunikaciji.

Argyle in sodelavci so izvedli nekaj eksperimentov, v katerih so primerjali pomembnost besednih in telesnih sporočil. V enem od njih (Argyle idr., 1970) so predvajali nadrejena (superiorna), enakovredna in podrejena (inferiorna) besedna sporočila na nadrejeni, enakovredni in podrejeni nebesedni način, skupaj devet kombinacij, posnetih na video. Nebesedni izrazi obraza, usmerjenosti glave, telesne drže in glasu, so imeli okoli petkrat večji učinek kot besedna vsebina. Podobno se je zgodilo v drugem poskusu (Argyle, Alkema, Gilmore, 1972), v katerem so bile preizkušancem podane štiri kombinacije sporočil - prijateljsko in sovražno besedilo v prijateljskem in sovražnem nebesednem stilu. Nebesedni stil je bil veliko pomembnejši v oceni prijateljstva - sovražnosti kot besede. Kadar so si v obeh eksperimentih besedna in nebesedna sporočila nasprotovala, poskusne osebe enostavno niso upoštevale besednih sporočil. Mehrabian (1969) je prikazal relativno pomembnost glasu, obraza in besed za dekodiranje ne-naklonjenosti z nekakšno formulo: celotni vtis = 55% obraz + 38% glas + 7% besede, pri čemer je šlo za eksperimentalno umetno situacijo s posameznimi besedami, kar seveda ne dovoljuje splošitve v naravne situacije (ki pa so si jo nekateri pisci, tudi slovenski, zaradi privlačnosti in enostavnosti takega prikaza privoščili). Vsekakor pa velja, da so pri komunikaciji emocij in odnosov nebesedna sporočila pomembnejša. Argyle razlaga take rezultate z notranjo biološko osnovo nebesednih signalov, ki izzove takojšen spontan emocionalni odgovor, podobno kot pri živalih.

Tabela 1

KODI	žuže- lke	ptiči	opice prvaki		človek		
OBELEŽJA	čebele		glas	geste	glas	telo	prost or
1 zvok	-	+	+	-	+	-	-
2 prenos	+	+	+	+	+	+	+
3 kratkotrajnost	?	+	+	/	+	/	/
4 izmenljivost	/	/	+	+	+	+	+
5 povratna zveza	-	?	+	+	+	/	+
6 specializacija	?	+	+	+	+	/	/
7 pomen	+	+	+	+	+	+	/
8 arbitrarnost"	-	+	+	+	/	/	-
9 preslednost"	-	+	+	+	/	/	-
10 odloženost"	+	+	+	+	/?	/?	-?
11 odprtost"	+	+	/	+	+	+	/-
12 tradicija"	-?	+	-?	+	/?	/?	/?
13 učljivost"	-?	/	-?	+	/	/	/
14 dvojna struktura"	-	+	+	+	-?	-?	-?
15 pretvarjanje"	-	-	-	+	/	/	/
16 reflektivnost	-	-	-	-	-	-	-
17 propozicionalnost*	-	-	-?	+	-	-	-
18 svobodnost*	-	-	-	/	-	-	-
19 operativnost*	-	-	-	/	-	-	-
20 simbolna realnost*	-	-	-	-?	-	-	-

Bugental, Henker, Whalen (1976) so odkrili, da so posamezniki z zunanjim mestom kontrole (tisti, ki opažajo, da imajo malo kontrole nad okoljem in svojimi postopki), bolj samozavestni v besednih kot v glasovnih sporočilih, tisti z notranjim mestom kontrole pa so bolj samozavestni v glasovnih kot v besednih sporočilih. Ker so glasovna sporočila manj zavestna, skozi njih pronicajo prava pričakovanja o lastnem vplivu. Nekaj podobnega so opazili tudi pri starših težavnih otrok, le-ti so morda tudi zaradi neskladnosti govorjenih in negovorjenih sporočil ignorirali starše. Avtorji so sklenili: glas (intonacija), s katerim je težko upravljati, odraža posameznikovo oceno lastne učinkovitosti in vpliva; besedna vsebina odraža njegovo zavestno oceno o tem, koliko je treba vložiti za učinkovitost. Furnham (1981) je predlagal bolj naravno delitev od besedno-nebesedne na besedni (zapisan tekst), govorni (govorjene besede), vidni (obraz, oči, telo v gibanju brez glasu). V metodološko izpopolnjenem eksperimentu je preizkušancem predstavil posnetek petminutnega intervjuja dveh oseb s pozitivnim in negativnim odnosom v zgoraj naštetih oblikah, opazovalci pa so morali oceniti intervjuerja na 28 ocenjevalnih lestvicah, prepričanost v vsako od ocen ter pomembnost vsake lestvice. Preizkušanci so bili pri pozitivni interakciji gotovi v 9, pri negativni pa v 19 lestvic, še manj so jih smatrali za pomembne: pri pozitivni interakciji 5, pri negativni 10. To pomeni, da vseh 28 atributov ni bilo enako primernih za pozitivno/negativno sporočilo in da imajo posamezniki svoje načine in okvire atribucije. V oblikovanju vtisa o intervjuerju vidna nebesedna sporočila niso prispevala več kot besedna in govorna, opazovalci so bili sorazmerno najmanj gotovi prav pri njih. Besedna sporočila so bila najbolj vplivna v pozitivni in najmanj v negativni interakciji, govorna so bila najbolj vplivna v negativni. To pomeni, da je glas tisti, ki je sporočal negativno, besede so za to preveč direktne in so bile razumljivo najbolj pozitivne. "Negativnost" glasu in manjša gotovost v vidna sporočila kažeta, da je ena funkcij nebesedne komunikacije odnosna, a vendar ne direktno, eksplicitno (zlasti je to važno pri negativnih sporočilih), kar omogoča večpomenskost in fleksibilnost medosebnih odnosov.

V šestdesetih in sedemdesetih letih so v prvem navdušenju nad novo odkritim področjem in pod vplivom etologov, zoologov in antropologov nekritično precenjevali vpliv nebesednega vedenja (v primerjavi z govorom) na socialno zaznavanje. Prve raziskave so primerjale vplivnost besed na eni in skupen vtis nebesednih kanalov. Za osnovne emocije, odnose prijateljstva - sovražnosti ter inferiornosti - dominantnosti, spoštovanja, empatije so soglasno odkrivali veliko premoč nebesednih sporočil. Ob koncu sedemdesetih pa se je začel uveljavljati bolj kompleksen in uravnotežen pogled. Še vedno sicer velja, da emocije in odnose komuniciramo večinoma nebesedno, pri čemer so najpomembnejši obrazni izrazi, časovni potek in moč glasu ter telesna drža z rokami. Vendar je splošna slika o vplivu posameznih kanalov, kodov in sporočil v neposrednem stiku na celotno interpretacijo nekako taka: zaznavanje in presojanje ljudi, osebnostnih potez, emocij in medosebnih odnosov je odvisno od vsebine sporočila, situacije, narave interakcije, posebnih motivov, osebnega načina atribucije, osebnostnih potez in emocionalnega stanja opazovanega in ocenjevalca. Eksperimenti pa so veljavni, kolikor sledijo tej kompleksnosti in kolikor so v bistvenih obeležjih podobni naravnim situacijam. Vprašanje: kaj je pomembnejše, besedna ali nebesedna komunikacija ter vprašanje ločitve ene od druge, ki se zaostri pri razlikovanju govor-glas, je podobno večnemu sporu kaj je pomembnejše: dednost ali okolje. Ker je medsebojni odnos kanalov/kodov odvisen od toliko dejavnikov, je vprašanje napačno zastavljeno. Bolj smiselno je vprašanje kako so v različnih okoliščinah strukturirani v celotni notranji intrapersonalni in zunanji interpersonalni komunikaciji. Cilj bi torej moral biti izdelati dinamični model večkanalne, večkodne komunikacije.

Glavne razlike med besedno in telesno komunikacijo so torej na kratko:

1. V znakih, njihovi fizični formi in substanci, analognosti-digitalnosti, v tipu reference in strukturiranosti.
2. Nevrofiziološka umestitev govora je v skorji (pretežno) leve možganske poloble, medtem ko so za velik del telesne komunikacije aktivni subkortikalni predeli.
3. Samoodražanje, avtoreflektivnost in navadno večja stopnja zavestnosti, namernosti, razumskosti in manjša stopnja spontanosti telesne komunikacije.
4. V ustreznosti za različne komunikacijske funkcije, govor ima pogosto referenčno funkcijo sporočanja o objektivno ugotovljivi realnosti, ki je s telesnimi znaki ne bi mogli izraziti niti zamisliti, telesna komunikacija pa je pomembnejša v izražanju občutij, čustev, razpoloženj, motivov, želja, stališč in odnosov (ekspresivna funkcija), ter v uravnavanju komuniciranja (regulativna, fatična funkcija).
5. Čeprav obstajajo kulturne razlike v vseh komunikacijskih kodih, je telesna komunikacija bolj univerzalna in so razlike med kulturami manjše kot pri govoru.

Vsekakor med jezikovnim in nejezikovnim, besednim in nebesednim-telesnim, simbolnim in spontanem, digitalnim in analognim ni ostre meje, kar velja zlasti za razvojni vidik. Čeprav so v tabeli obeležij in kodov (Tabela 1) razlike označene, gre navsezadnje za kontinuum z raznimi še neopredeljenimi stopnjami in za težko določljiv povratni vpliv jezika in zavesti na telesno komunikacijo. Besedna in telesna komunikacija sta tako prepleteni, da je njuno ločevanje v mnogih primerih umetno, a za raziskovanje medosebne komunikacije nujno.

LITERATURA

ARCHER D., AKERT R.M. (1984). Problems of context and criterion in nonverbal communication: A new look at the accuracy issue. V: Cook M, ur. Issues in person perception. Methuen.

ARGYLE M., SALTER V., NICHOLSON H., WILLIAMS M., BURGESS P. (1970). The communication of inferior and superior attitudes by verbal and nonverbal signals. British journal for social and clinical psychology, 9, 221-231.

ARGYLE M., ALKEMA F., GILMOUR R. (1972). The communication of friendly and hostile attitudes by verbal and nonverbal signals. European journal of social psychology, 1, (3), 385-402.

ARGYLE M. (1975). Bodily communication. Methuen.

BUCK R. (1984). The communication of emotion. The Guilford Press, New York.

BUGENTAL D. B., HENKER B., WHALEN C.K. (1976) Attributional antecedents of verbal and vocal assertiveness. Journal of Personality and Social Psychology, 34, 405-411.

BULL P. (1983). Body movement and interpersonal communication. John Wiley & Sons.

COLLETT P. (1984). History and the study of expressive action. V: Gergen K, Gergen M, ur. Historical social psychology. Hillsdale, Erlbaum, N.J.

COLLIER G. (1985). Emotional expression. Lawrence Erlbaum Associates

Inc.

- DARWIN C. (1872/1979). The expression of the emotions in man and animal. V: Weitz S, ur. Nonverbal communication - Readings with commentary. Oxford University Press, New York (2. izdaja).
- ECO U. (1968/1973). Kultura, informacija, komunikacija. Nolit, Beograd.
- EIBL-EIBESFELDT I. (1972). Similarities and differences between cultures in expressive movements. V: HINDE R. (ur.) Non-verbal communication. Cambridge University Press, 297-314.
- EKMAN P., FRIESEN W. (1969). The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage and coding. *Semiotica*, 1, 49-98.
- EKMAN P., ur. (1982). Emotion in the human face. Cambridge University Press, Editions de la Maison des Sciences de l' Homme.
- FRIEDMAN H.S. (1979). The interactive effects of facial expressions of emotion and verbal messages on perceptions of affective meaning. *Journal of experimental social psychology*, 15, 453-469.
- FURNHAM A, TREVERTHAN R., GASKELL G. (1981). The relative contribution of verbal, vocal and visual channels to person perception. *Semiotica*, 37, (1/2), 39-57.
- GREGORY R.L. (1980). The intelligent eye. Weidenfeld and Nicolson. London.
- GUIRAUD P. (1971/1975). *Semiologija*. BIGZ, Beograd.
- HALL E. T. (1959/1976). *Nemi jezik*. BIGZ, Beograd.
- HARPER R.G., WIENS A.N., MATARAZZO J. (1978). Nonverbal communication: The state of the art. John Wiley & Sons.
- IVIĆ I. (1978). Čovek kao animal symbolicum. Nolit, Beograd.
- KOVAČIĆ D. (1988). Komunikacija emocij med analognim in digitalnim. *Anthropos*, 1-3, 201-207.
- KOVAČIĆ D. (1991) Možnosti kodiranja emocij v različne kode medosebne komunikacije. Doktorska disertacija. Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- LYONS J. (1972) Human language. V: HINDE R. (ur.) Non-verbal communication. Cambridge University Press. 49-85.
- MEHRABIAN A. (1970). A semantic space for nonverbal behavior. *Journal of consulting and clinical psychology*, 35, (2), 248-257.
- MORRIS D. (1977/1979). Otkrivanje čoveka kroz gestove i ponašanje. Jugoslavija, Beograd.
- MORRIS D. (1985/1988). Govor tijela. ITRO August Cesarec, Zagreb.
- ROT N. (1983). Znakovi i značenja. Nolit.
- SCHEFLEN A. (1973). How behavior means. An Interface Book. Gordon and Breach Science Publishers Inc.
- THORPE W.H. (1972) The comparison of vocal communication in animals and man. V: HINDE R. (ur.) Non-verbal communication. Cambridge University Press. 27-47.
- WATZLAWICK P., BAVELAS J.B., JACKSON D.D. (1967). Pragmatics of human communication. Norton & Co.
- WILDEN A. (1972). Analog and digital communication, *Semiotica*, 6, (1), 50-82.
- WILDEN A. (1980). System and structure. Tavistock Publications.